

УДК 37:321.7:316.7

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В ОСВІТІ ЯК ІМПЕРАТИВ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Світлана Шехавцова

доктор педагогічних наук, професор кафедри романо-германської філології,
Державний заклад «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка»

м. Полтава, Україна

ORCID ID 0000-0002-1825-0097

shekhavtsova1@gmail.com

Анотація. У статті порушено проблему сприяння демократичному розвитку суспільства та визначення ролі міжкультурної комунікації в цьому процесі. Актуальність проблематики обґрунтована, спираючись на сучасну нормативно-правову базу, розроблену та запроваджену урядом України для інтенсифікації процесів євроінтеграції. Автором проаналізовано низку досліджень іноземних та вітчизняних науковців, що висвітлюють питання демократизації освіти та суспільства в цілому (В. Андрущенко, Л. Карташова, О. Царенко, Е. Bäckman, В. Trafford), запровадження міжкультурної комунікації в освіті (П. Кендзьор, О. Кондратьєва, М. Byram, J. Banks, Ch. Sleeter). Доведено, що демократизація в освіті є однією із тенденцій розвитку сучасного європейського суспільства. Визначено роль міжкультурної комунікації та міжкультурного діалогу в процесах демократизації. Надано уточнене визначення понять «міжкультурна комунікація», «міжкультурний діалог», «толерантність». Сформульовано та розкрито сутність основоположних принципів демократизації на основі запровадження міжкультурної комунікації в освіті, а саме: свобода вибору, свобода самовираження, взаємоповага до людської гідності, рівність та толерантність.

Ключові слова: демократизація; євроінтеграція; міжкультурна комунікація; міжкультурний діалог; освітній процес; свобода; рівність; толерантність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Від початку здобуття незалежності в 1991 р. український уряд почав поступово активізував процеси європеїзації та глобалізації усіх сфер життєдіяльності країни. Україна пройшла довгий шлях до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, який розпочався у 1997 р. і тривав до 2014 р. (Кабінет Міністрів України, 2014). Остаточна угода набула юридичної сили 16 вересня 2017 р. після її ратифікації парламентами всіх 28 держав-членів ЄС. Прискорення євроінтеграційних процесів відбулося після початку російської збройної агресії проти України, зокрема 11 березня 2022 р. Європейський Союз ухвалив рішення щодо приєднання країни за спеціальною процедурою.

Членство України в ЄС передбачає активізацію міжнародного співробітництва, зокрема в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур. Тому питання міжкультурної

комунікації набуває особливого значення в умовах посилення євроінтеграційних процесів. До того ж, Україна мужньо бореться за своє право бути демократичною державою. Освіта не залишається осторонь цих процесів, оскільки демократичні та міжкультурні компетентності не набуваються автоматично, а вимагають цілеспрямованого формування. Освіта відіграє ключову роль у посиленні євроінтеграційних впливів, скеровуючи учасників освітнього процесу, розширюючи у такий спосіб їхні права та можливості. Тож, вони набувають необхідних здатностей, щоб стати активними учасниками демократії, міжкультурного діалогу. Це дає змогу молодим особам обирати собі цілі та досягати їх, поважаючи демократичні процеси і права та свободи інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення ролі міжкультурної комунікації задля розбудови демократичного суспільства в Україні має нормативно-правове підґрунтя, зокрема, у Концепції розвитку англійської мови в університетах (2019), Указі Президента України «Про цілі сталого розвитку на період до 2030 р.» (2019), Національній стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. (2020) окреслено сучасні напрями розвитку системи освіти в Україні, її роль у розбудові демократичного суспільства, спрямованого до культивування демократичних цінностей, реалізації індивідуальної свободи громадян.

Проблемі активізації процесів міжкультурної комунікації в освіті присвячено наукові розвідки вітчизняних науковців: П. Кендзьор (2017) (створення полікультурного середовища в закладах загальної середньої освіти), О. Кондратьєва (2017) (формування полікультурної компетентності майбутніх учителів), І. Лощонова (2004) (загальні питання розвитку освіти на засадах міжкультурного підходу), М. Моцар (2018) (формування полікультурної компетентності в умовах дистанційного навчання) та інші.

Дослідженню проблеми формування міжкультурної компетентності присвячено праці іноземних науковців, а саме: М. Вуган (міжкультурна комунікація в освіті, методи оцінювання сформованості міжкультурної компетентності), М. Нейвард (2002) (міжнаціональна та міжкультурна взаємодія в глобалізованому світі), J. Banks (2004) (дослідження мультикультурної освіти), Ch. Sleeter (2007) (роль міжкультурної комунікації в освіті для досягнення рівності в суспільстві) та інші.

В. Андрущенко (2014) висвітлює питання демократизації різних сфер життєдіяльності суспільства. О. Царенко (2013) зазначає, що демократична культура впливає на поведінку громадян.

В. Trafford і Е. Väckman (2007) запропонували методичні вказівки щодо управління закладами освіти на основі демократичної взаємодії учасників

освітнього процесу та керівників закладів освіти. М. Apple (2007) відзначає важливу роль закладів освіти для розвитку демократичного суспільства, вважаючи заклади освіти моделлю реального суспільства зі своєю структурою та функціями. Попри наявність певної кількості досліджень, присвячених вивченню питань розвитку демократичного суспільства, демократизації освіти та міжкультурної взаємодії в освітньому процесі, поза увагою науковців залишається проблема визначення ролі міжкультурної комунікації в освіті як імперативу розвитку демократичного суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою статті є визначити роль міжкультурної комунікації в освіті для розвитку демократичного суспільства в Україні.

Результати дослідження. У 2020 р. Європейською Комісією було переглянуто пріоритети розвитку сучасного суспільства в цілому, які мають бути враховані під час організації освітнього процесу, а також під час розробки та реалізації проєктів, що фінансуються Європейським Союзом. Серед цих пріоритетів виділено захист довкілля, інклюзія та різноманітність в усіх сферах освіти та спорту, участь у процесах демократизації суспільства, цифрова трансформація освіти шляхом розвитку цифрових компетентностей здобувачів усіх освітніх рівнів та побудови цифрової освітньої екосистеми (European Union, 2020). Важливим є встановлення того факту, що Європейський Союз заохочує учасників освітнього процесу до участі в демократизації суспільства, що виявляється в їхній активній громадянській позиції, здатності мирно співіснувати з іншими людьми в культурно багатоманітному суспільстві на засадах взаємоповаги та рівності.

Відповідно до результатів дослідження, проведеного головним управлінням освіти і культури Європейської Комісії, підтримка цінності міжкультурного різноманіття та розвиток міжкультурного діалогу є головними завданнями розвитку демократичного європейського суспільства. Освіта відіграє важливу роль у цьому процесі, адже вона сприяє формуванню світогляду особистості, глибшому усвідомленню особливостей різних культур та культурної різноманітності світу (European Commission, 2006). Крім того, в освітньому процесі відбувається саморозвиток особистості, формування культурної самоідентифікації та розвиток багатошарової ідентичності.

Поняття «міжкультурної комунікації» є поширеним в різних галузях науки (філософії, культурології, соціології, лінгвістиці, педагогіці тощо), а його загально вживаним значенням є «процес вербального та невербального спілкування між людьми (групами людей), що є представниками різних лінгвокультурних спільнот та мають різний рівень сформованості міжкультурної

компетентності» (Бацевич, 2004). Міжкультурна комунікація будується за принципом діалогічності, що є також критерієм розвитку демократичного суспільства, оскільки побудова діалогічної взаємодії під час здійснення міжкультурної комунікації характеризується етнічною, релігійною та соціальною толерантністю до представників інших культур.

Важливим є усвідомлення міжкультурного діалогу як відкритого та шанобливого обміну думками на основі взаєморозуміння та поваги між окремими людьми та групами людей, що різняться за культурними, релігійними й мовними ознаками та своїм історичним походженням. Керівними принципами в цьому контексті є свобода вибору, свобода самовираження, рівність, толерантність і взаємоповага до людської гідності. Успішний міжкультурний діалог вимагає низки якостей, притаманних демократичній культурі, зокрема, неупередженості, бажання висловлюватися і вислуховувати чужі думки, вміння вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом і сприймати обґрунтовані аргументи інших. Саме міжкультурний діалог сприяє зміцненню демократичної стабільності та подоланню стереотипів у суспільному житті й політичній риториці, полегшує створення коаліцій із представників різних культурних і релігійних громад, а отже, може зарадити попередженню або деескалації конфліктів, зокрема й у випадках пост-конфліктних ситуацій або тривалих конфліктів (Кондратьєва, 2017).

Звернемося до більш детального аналізу керівних принципів міжкультурної комунікації (свобода вибору, свобода самовираження, рівність, толерантність і взаємоповага до людської гідності), що лежать в основі демократизації як освітнього процесу, так і суспільства в цілому.

І. Силадій (2013) зазначає, що *свобода вибору в освіті* втілюється шляхом розкриття творчих здібностей учасників освітнього процесу. Із цією метою в закладі освіти має бути створене середовище, сприятливе для їхньої творчості, співробітництва та взаємодії на конструктивних засадах. До того ж, в освітньому процесі принцип свободи вибору надає викладачам можливість обирати методи і прийоми навчання згідно індивідуальних особливостей здобувачів, їхніх нахилів та вподобань.

Тому, демократичні процеси в освіті можуть бути реалізовані також як частина навчальних методів, які викладач може вільно обирати. У рамковому документі з визначення компетентностей для культури демократії наголошено, що моделювання ситуацій та рольові тренінги надають здобувачам відчуття причетності до демократичних процесів і можливість здобути власний досвід, а комунікативна взаємодія позитивно впливає на подальший розвиток компетентностей культури демократії на індивідуальному рівні, а саме: визнання

цінності демократії, відчуття громадянської відповідальності, мовні та мовленнєві вміння, уміння працювати в команді та уникати конфліктних ситуацій, критичне розуміння демократії (Council of Europe, 2018).

Свобода самовираження набула особливої актуальності з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, розширивши можливості глобальної комунікації, що включає також інтерактивне спілкування. Інтерактивне спілкування передбачає організацію такої діалогової взаємодії, яка сприяє самовираженню особистості й веде до взаєморозуміння, взаємодії, до спільного вирішення загальних, але важливих для кожного учасника завдань (Бенедек & Кетteman, 2013). Із огляду на теорію міжкультурної комунікації свобода вираження може бути реалізована із використанням вербальних і невербальних засобів. Для посилення процесів демократизації в освіті важливою є організація інтерактивної вербальної взаємодії з критичним розумінням мови та невербальних засобів спілкування, прийнятних для конкретної ситуації в певному культурному середовищі.

Сутність інтерактивної міжкультурної взаємодії полягає у тому, що комунікація відбувається в комфортних умовах, де кожен співрозмовник має право на самовираження, вільний обмін знаннями, ідеями, думками у доброзичливій атмосфері, в умовах взаємної підтримки та поваги до всіх учасників цього процесу.

В основі принципу *взаємоповаги до людської гідності* лежить Європейська конвенція з прав людини (European Convention on Human Rights, 2013), яка містить положення щодо свободи особистості до висловлення власної думки, як основного елемента демократичного суспільства. Тому учасники освітнього процесу можуть вільно обмінюватися думками без дискримінації, нетолерантності та покарань. Оскільки взаємоповага до людської гідності становить підґрунтя для функціонування культурно різноманітного демократичного суспільства, то міжкультурна комунікація покликана саме долати мову ненависті, засновану на неповазі та нетолерантності.

Рівність є високою цінністю демократичного суспільства й одним із ключових принципів демократизації освіти, оскільки в повсякденній освітній практиці в закладах освіти виникають ситуації, що вимагають прийняття рішення або здійснення вибору. Такі рішення мають ухвалюватися за демократичною моделлю. У випадку виникнення конфліктної ситуації, вона має бути вирішена у процесі комунікації (Council of Europe, 2018). Саме міжкультурний діалог сприяє рівності. Проте, цей процес не є простим, особливо якщо учасники взаємодії сприймають один одного як представників різних культур і вважають, що одна культурна група зазнала певної шкоди від іншої.

Для демократичного вирішення такого конфлікту та сприймання співрозмовниками один одного як рівних на основі розуміння різних світоглядів, успішна демократизація суспільства можлива лише за умови високого рівня сформованості міжкультурної компетентності здобувачів, науково-педагогічних працівників та представників адміністрації.

Толерантність сьогодні розглядаються не лише як атрибут, а й як фундаментальна умова суспільного прогресу, ознака здатності суспільства до демократичного розвитку. Упродовж останніх років поняття толерантності активно обговорюється в наукових колах у контексті розвитку демократичного суспільства та успішного функціонування людської особистості. Тому, це поняття має різні підходи до визначення на індивідуальному та соціальному рівнях. На соціальному рівні толерантність тлумачиться як дозвіл влади на існування розбіжностей, що іноді набуває негативного значення, оскільки посилює авторитарну позицію влади. Досліджуючи вплив толерантності на розвиток демократії в освіті, важливо розглядати це поняття на індивідуальному рівні. Так, на індивідуальному рівні толерантність має кілька значень: 1) терпимість, прийняття та відкритість, не нав'язування своєї точки зору; 2) переконання особистості про рівну цінність та гідність усіх людей, справедливе та об'єктивне ставлення до тих людей, чії погляди та думки відрізняються від її власних (Council of Europe, 2018).

Аналіз наукових розвідок вітчизняних та іноземних дослідників дозволив уточнити зміст поняття «толерантність» в умовах демократизації суспільства та визначити роль міжкультурної комунікації в цьому процесі. Н. Хамітов (2014) визначає толерантність як здатність особистості здійснювати продуктивну комунікацію з іншими, поважаючи їхню свободу і унікальність. Поняття толерантності, на думку науковця, базується на положенні, що будь-яка людина гідна поваги, оскільки вона здатна мислити, комунікувати та діяти. За твердженням П. Кендзьора (2017), толерантність є також ціннісною складовою полікультурної компетентності. Учений визначає її як здатність особистості сприймати культурну різноманітність як соціальну норму. Сприятливі умови для формування толерантності створюються завдяки розбудові міжкультурного діалогу.

Толерантність в освіті потрактовується як повага та розуміння, приязне ставлення учасників освітнього процесу один до одного. Це ставлення виразняється в рівності щодо висловлення думок, ідей та поглядів. Освіта є особливою соціальною інституцією, яка впливає на еволюцію суспільства в цілому, а запровадження принципу толерантності дозволяє йому розвиватися демократичним шляхом (Kuzmenko, 2020).

Визначення поняття толерантності в англомовних наукових джерелах не має значних відмінностей від тих визначень, що представлені у вітчизняних розвідках. Так, С. Taylor (2005) зазначає, що толерантність є морально-етичною якістю особистості в сучасному суспільстві, що має прямий зв'язок із освітою та вихованням і має формуватися впродовж усього життя, починаючи від народження. У своєму дослідженні Т. Saulius (2013) доводить, що толерантність відноситься до системи етичних цінностей, наголошуючи, що знання цих цінностей не завжди призводить до толерантної поведінки. За його твердженням людина частіше толерує ідеї, проте, не завжди толерує дії інших людей. Отже, вивчення змісту поняття «толерантність» дає підстави стверджувати, що для розвитку демократичного суспільства важливим є формування толерантного ставлення особистості до людей з іншою культурою, традиціями, свідомістю та світобаченням тощо. Як і будь-яке вміння, толерантність має бути цілеспрямовано сформованою, а найсприятливішими умовами для цього є освітній процес, де здобувачі долучаються до міжособистісної та міжкультурної взаємодії на основі поваги, терпимості, прийняття та згоди. До того ж, важливим фактором формування уміння толерантно сприймати інших є спрямованість особистості до самопізнання, рефлексія та формування власної світоглядної позиції.

Іноземні та вітчизняні науковці Т. Saulius (2013), С. Taylor (2005), Л. Карташова (2010), П. Кендзьор (2017) одностайні в своїх думках щодо ролі освіти у вихованні толерантності. Внутрішній устрій закладу освіти дозволяє здобувачам набути досвіду участі в демократичному прийнятті рішень, оскільки вони залучаються до обговорення важливих питань щодо організації освітнього процесу та функціонування закладу освіти. Важливо, щоб взаємодія в освітньому середовищі була побудована на почутті довіри та поваги, гарантувала рівність між викладачами та здобувачами.

Також науковці наголошують на ролі викладача, його толерантних діях у побудові взаємодії зі здобувачами та в подальшій демократизації, а саме:

- ввічливому ставленні до культурного різноманіття в освітньому середовищі;
- формуванні культурної та соціальної гармонії, оскільки нетолерантність та дискримінаційні установки є двома основними факторами, що порушують соціальну гармонію;
- організації соціальної структури освітнього середовища в такий спосіб, щоб його учасники могли ефективно спілкуватися та взаємодіяти один з одним;
- сприянні підвищенню обізнаності учасників освітнього процесу про культурне різноманіття та виховання поваги до всіх культур і традицій;

– подоланні упередженості навчальних матеріалів, а також підтримці комунікації з членами інших культурних груп через залучення до участі в міжнародних проєктах та програмах академічної мобільності;

– критичному аналізу власної діяльності задля визначення цінності культурного різноманіття, оскільки усі учасники освітнього процесу є носіями власної культури.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Зважаючи на проведені теоретичні розвідки, маємо підстави стверджувати, що запровадження міжкультурної комунікації в освіті є важливим імперативом розвитку суспільства. Багатоманітність є реальною характерною ознакою сучасного світу, яка визначає співіснування різних культур, у той час як міжкультурна комунікація наголошує на необхідності взаємодії представників різних культур у просторі, де вони співіснують (освітнє середовище). Для ефективного здійснення міжкультурної комунікації необхідним є цілеспрямоване залучення до неї особистості, починаючи з дитинства, тому освіта відіграє в цьому процесі ключову роль. Успішний міжкультурний діалог в освіті позитивно впливає на формування низки якостей здобувачів, які є притаманними демократичній культурі, як-от: неупередженість, бажання висловлюватися і вислуховувати чужі думки, уміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом і сприймати обґрунтовані аргументи інших. Задля перетворення міжкультурної комунікації в освіті на ключовий імператив демократизації суспільства, вона має ґрунтуватися на таких принципах як свобода вибору, свобода самовираження, взаємоповага до людської гідності, рівність та толерантність.

Перспективами подальших розвідок вважаємо розроблення методичних вказівок із запровадження міжкультурної комунікації в освітній процес із метою подальшої демократизації освіти та українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко, В. (2014). Демократична культура особистості: проблема формування. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*, 32, 5–9. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_32_2
2. Бацевич, Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Академія.
3. Бенедек, В. & Кетteman, М. (2013). *Свобода вираження поглядів та Інтернет*. Страсбург: Видавництво Ради Європи
4. Кабінет Міністрів України. (2014). *Асоціація між Європейським Союзом та Україною*. URL <https://www.kmu.gov.ua/en/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>
5. Кендзьор, П. (2017). *Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика)*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ: Академія педагогічних наук України. Інститут проблем виховання.
6. Кондратьєва О. М. (2017). *Формування полікультурної компетентності майбутніх*

учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу). (Дис. канд. пед. наук). Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова.

7. Міністерство освіти і науки України. (2019). *Концепція розвитку англійської мови в університетах*. URL <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptsiyu-rozvitku-anglijskoji-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi>

8. Лощенова, І. Ф. (2004). *Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов*. (Дис. ... канд. пед. наук). Київ: Ін-т пробл. виховання АПН України.

9. Моцар, М. М. (2018). *Формування полікультурної компетентності майбутніх перекладачів з використанням технологій дистанційного навчання*. (Дис. канд. пед. наук). Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова.

10. Верховна Рада України. (2019). *Про цілі сталого розвитку на період до 2030 р.* URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

11. Силадій, І. М. (2019). Демократизація як свобода вибору моделі освітнього процесу. Освітній дискурс. *Гуманітарні науки*, 13, 45–56. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2019_13_6

12. Міністерство освіти і науки України. (2020). *Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки*. URL <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

13. Хамітов, Н., Крилова, С., Розова, Т., & Мінева, С. (2014). *Філософський антропологічний словник*. Київ: КНТ.

14. Царенко, О. О. (2013) Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політологічних студій*, 10, 176-182.

15. Apple, M. W. & Beane, J. A. (2007). *Democratic schools: Lessons in powerful education*. Portsmouth: Heinemann.

16. Bäckman, E. & Trafford, B. (2007). *Democratic Governance of Schools*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

17. Banks J. A. (2004). *Hand of Research on Multicultural Education*. 2nd ed. J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.). San Francisco: Jossey-Bass.

18. Council of Europe. (2013). *European Convention on Human Rights*. URL https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN EDUCATION ASS AN IMPERATIVE FOR DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

Svitlana Shekhavtsova

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor of Romano-Germanic Philology Department,

State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”

ORCID ID 0000-0002-1825-0097

shekhavtsova1@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the issue of supporting the democratic development of the society and defining the role of processes of intercultural communication in it. The relevance of the studied issue is substantiated by the analysis of modern regulatory framework, developed and implemented by the government of Ukraine for intensifying the integration processes. The Concept of the development of the English language at universities (2019), Decrees of the President of Ukraine “On Sustainable Development Goals for the Period up to 2030” (2019), National Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031 (2020) highlight the modern directions

of the development of educational system in Ukraine, its role in building the democratic society, focused on the enhancing the democratic values, implementing the individual freedom of citizens. The author analysed a number of foreign and native researches that highlight the issues of democratization of education and society (V. Andrushchenko, L. Kartashova, O. Tsarenko, E. Bäckman, B. Trafford), the implementation of intercultural communication in education (P. Kendzor, O. Kondratieva, M. Byram, J. Banks, Ch. Sleeter).

It is noted that democratization in education is one of the trends of the development of modern European society. The role of intercultural communication and intercultural dialogue is defined. The content of the concepts “intercultural communication” and “intercultural dialogue” is clarified. So, intercultural communication is defined as a process of verbal and nonverbal communication between people (groups of people) who are representatives of different linguistic and cultural communities and have different levels of intercultural competence. The intercultural dialogue is considered to be an open and respectful exchange of views, based on mutual understanding and respect between individuals and groups of people who differ in cultural, religious and linguistic characteristics and their historical background. The essence of the main principles of democratization on the basis of implementing intercultural communication in education is revealed. They are freedom of choice, freedom of expression, mutual respect for human dignity, equality, and tolerance.

Key words: democratization; European integration; intercultural communication; intercultural dialogue; learning process; freedom; equality; tolerance.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2014). Demokratychna kultura osobystosti: problema formuvannia [Democratic culture of a personality: the problem of development]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Seriya: Filosofiia, pedahohika, psykholohiia – Bulletin of the Institute of Child Development. Series: Philosophy, Pedagogy, Psychology*, 32, 5–9. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_32_2 [in Ukrainian].
2. Batsevyeh, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: Akademiia. [in Ukrainian].
3. Benedek, W. & Ketteman, M. (2013). *Svoboda vyrazhennya pohlyadiv ta Internet [Freedom of expression and the Internet]*. Strasbourg: Council of Europe Publishing House [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2014). Association Agreement between the European Union and Ukraine. <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> [in Ukrainian].
5. Kendzor, P. (2017). *Polikulturene vykhovanna uchniv u systemi diialnosti zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu (teoriia i metodyka) [Multicultural education of students in the system of activity of a secondary educational institution (theory and methods)]*. (Doctoral dissertetion). Kyiv: Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrayiny. Instytut problem vykhovannia. [in Ukrainian].
6. Kondratieva, O. M. (2017). *Formuvannia polikulturenoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly (na zasadakh linhvokrainoznavchoho pidkhodu) [Development of multicultural competence of future primary school teachers (on the basis of linguistic approach)]*. (Candidate dissertation). Kyiv: Natsionalnyi pedahohichniy universytet im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019). *The Concept of Development of the English Language at Universities*. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> [in Ukrainian].
8. Loshchenova, I. F. (2004). *Polikulturene vykhovannia maibutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennia inozemnykh mov [Multicultural education of future teachers in the process of learning foreign languages]*. (Candidate dissertation). Kyiv: In-t probl. vykhovannia APN Ukrayiny. [in Ukrainian].

9. Motsar, M. M. (2018). *Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiinoho navchannia*. (Candidate dissertation). Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On the goals of sustainable development for the period up to 2030*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].
11. Syladiy, I. M. (2019). Demokratyzatsiia yak svoboda vyboru modeli osvithnoho protsesu [Democratization as the freedom to choose the model of the educational process]. *Osvitnii diskurs. Humanitarni nauky – Educational discourse. Humanities, 13*, 45–56. [in Ukrainian].
12. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].
13. Khamitov, N., Krylova, S., Rozova, T., & Mineva, S. (2014). *Filosofskyi antropoloichnyi slovnyk [Philosophical anthropological dictionary]*. Kyiv: CST. [in Ukrainian].
14. Tsarenko, O. O. (2013) Politychna kultura yak chynnyk vplyvu na politychnu povedinku hromadian [Political culture as a factor influencing the political behavior of citizens]. *Panorama politolohichnykh studiy – Panorama of Political Science Studies, 10*, 176–182. [in Ukrainian].
15. Apple, M. W. & Beane, J. A. (2007). *Democratic schools: Lessons in powerful education*. Portsmouth: Heinemann.
16. Bäckman, E. & Trafford, B. (2007). *Democratic Governance of Schools*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
17. Banks J. A. (2004). *Hand of Research on Multicultural Education*. 2nd ed. J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.). San Francisco: Jossey-Bass.
18. Council of Europe. (2013). *European Convention on Human Rights*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Матеріали надійшли до редакції 15.04.2022 р.